

pollentem simplicitate per modum actus et perfectionis, vel cum materia informi, vel cum ente abstractissimo, potenciali, et impersonali, idem est atque ipsam e medio tollere et inter figmenta mentis amandare.

ARTICULUS II.

DOCTRINA PANTHEISTARUM REFELLITUR.

PRAENOTANDA. I. Pantheistae omnes sive veteres, sive recentes, exceptis Dualistis, in hoc conveniunt, ut admittant substantiam quamdam unicam, infinitam, omnia complectentem, in qua confunduntur et identificantur omnia, quae distincta ac multiplicia se manifestant; et consequenter negant realitatem substantialem rerum visibilium. Haec substantia infinita ab ipsis denominatur *Infinitum*, *Absolutum*. Forma seu modus seu actus, sub quo consideratur in aliqua differentia temporis, dicitur *momentum Infiniti*. Multiplex et continuata successio momentorum vocatur *evolutio Infiniti*. Haec Pantheistarum tenebrosa et barbara loquendi ratio, si obscuris verborum involucris exiit, clare patefacit, ipsos nomine Infiniti et Absoluti designare ens universalissimum, indeterminatum et potentiale, quod concipitur ab intellectu prout abstrahit ab omnibus rerum differentiis, et quod consequenter non subsistit nisi in ipso solo intellectu.

Huiusmodi ens mirum quantum differt a divina natura simplicissima et subsistente, quae est actus purissimus cuiuslibet potentialitatis et compositionis expers, quaeque non solum habet esse determinatum et a ceteris omnibus plane distinctum; sed etiam diversa est ab omnibus aliis toto suo *esse*, seu per puritatem sui *esse* per se subsistentis; ideoque cum nulla re convenire potest in genere sive logico, sive metaphysico (1). Creaturae ex adverso referuntur ad Deum veluti effectus ad causam effectricem, a qua non solum productae sunt ex nihilo, sed etiam conservantur in esse. En quomodo veram de Deo doctrinam paucis notat Angelicus, inquiens: «Cognoscimus de ipso habitudinem ipsius ad creaturas, quod scilicet omnium est causa, et differentiam creaturarum ab ipso, quod scilicet ipse non est aliquid eorum, quae ab eo causantur, et quod haec non remouentur ab eo propter eius defectum, sed quia superexcedit» (2). Quare Pantheistarum Deus potentia infinitus, natura indeterminatus et indistinctus, impersonalis, qui in rebus mundanis determinatur, et in ratione humana sibi comparat illam conscientiam sui ex qua evadit personalis,

(1) Cf. S. THOM. I p. q. 3, a. 5; QQ. DD. De pot. q. 7, a. 3.

(2) I p. q. 12, a. 12.

determinatus et distinctus monstrum est ac portentum non disserentium, sed potius somniantium philosophorum.

II. Pantheistae inscite admodum confundunt triplex universale, idest in *essendo*, in *repraesentando*, et in *causando*. Primum quippe non existit extra intellectum nisi fundamentaliter, et dicitur conceptus obiectivus, qui relate ad ens est unus non absolute et simpliciter, sed proportionaliter et secundum quid, quia ens non praedicatur univoce sed analogice de suis inferioribus. Huiusmodi universale esset extra intellectum, si existeret natura hominis separata, quam Plato commentus est, et vocavit *ideam*, ad cuius similitudinem generantur homines singulares, qui oriuntur et occidunt. Universale in repraesentando seu in cognoscendo nihil aliud est, nisi conceptus formalis intellectus nostri repraesentans omnia in communi, idest repraesentans res, non repraesentatis differentiis neque conditionibus individuantibus earumdem (1). Universale in causando est universalis omnium rerum causa efficiens et finalis. In hoc tertio sensu ratio universalis omnino tribuenda est Deo rerum omnium effectori, ad quem omnia ordinantur sicut in finem; at primo et secundo sensu non nisi stulte et temere Deo attribueretur, cum huiusmodi universale in se subsistens, nequeat dari, utpote pugnantibus inter se conceptibus conflatum.

Contra Pantheistae tuentur, existere realiter et a parte rei universale in essendo, idest ens communissimum et indeterminatum, e cuius evolutione omnia proficiscuntur. Unde, iuxta Pantheistas, unum idemque sunt Deus seu causa prima, idea entis abstractissimi, et omnia quae rationem entis participant; ideoque Deum confundunt cum esse formali omnium rerum (2). Ut ergo huiusmodi error directe refellatur, sequentem statuimus propositionem.

PROPOSITIO.

Pantheismus, sive generatim inspectus, idest quoad dogma omnibus Pantheistis commune, sive spectatus quoad peculiare formas sub quibus a nonnullis proponitur, est perspicue falsus et absurdus.

Prob. 1.^a pars. Illa philosophandi ratio est falsa et evidenter absurda, quae subvertit prima principia rationis, quae labefactat germanam rationem entis primi et absoluti, quae confundit notionem creationis cum qualibet productione. Atqui haec omnia inveniuntur

(1) Cf. S. THOM. Opusc. De intellectu et intelligibili ad finem; cf. etiam CAIET. De ente et essentia, cap. I, q. 2.

(2) Cf. S. THOM. Contra gent. lib. I, cap. XXVI, ubi hunc errorem refellit, et fontes scite commostrarat, unde ortus est; cf. etiam I p. q. 3, a. 4 ad 1.

in pantheismo, et alia amplius. Ergo pantheismus est plane falsus et evidenter absurdus. Cum propositio maior sit per se omnibus notissima, accedendum est ad explicandam et probandam propositionem minorem per singulas eius partes.

Pantheistae subvertunt principium causalitatis. Siquidem iuxta principium causalitatis, causa debet esse actualior suo effectui, cum omne agens non agat nisi secundum quod est actu, et nihil post operationem reperiri possit in effectu, quod prius non fuerit in causa: hinc tritum sermone est inter philosophos effatum illud: *Agens honorabilius est patiente*. Iamvero, admissa Pantheistarum doctrina, effectus perfectior actualiorque esset sua causa. Ergo pantheismus principium causalitatis destruit. Siquidem *Absolutum* a Pantheistis effectum, concipitur ut aliquid potentiale et indeterminatum relate ad actualia determinationes, quibus sese evehit ad certam et determinatam realitatem; quod recta ducit ad totalem subversionem principii causalitatis et ipsius Philosophiae Primae. Ex Ontologia quippe compertum est, actum in ordine reali, absolute loquendo, antecedere potentiam, cum potentia, quae designat capacitatem et aptitudinem, non valeat determinari nisi per actum. Huius doctrinae, quam a Philosopho accepit, saepe meminit S. Thomas; Aristoteles enim in suis *Metaphysicorum* libris luculenter demonstrat, actum esse priorem potentia, et ex hoc invicte concludit, causam primam esse actum purum et nulli mutationi obnoxium, cum principium omnis motus et mutationis debeat esse immobile et invariabile (1).

Quocirca res factae sunt in potentia activa efficientis modo longe perfectiori quam in seipsis; et ideo creaturae prout praeexistunt in Deo tamquam in causa mere activa, sunt modo infinite perfectio; nimirum in actu purissimo, cum in Deo virtus agendi, actio, et eius essentia non differant quicquam secundum rem. « Primum principium activum, ait Aquinas, oportet maxime esse in actu, et per consequens maxime esse perfectum; secundum hoc enim dicitur aliquid perfectum, secundum quod est actu » (2). Verum in compositis ex potentia et actu, potentia est prior actu vel tempore vel saltem natura, cum res de potentia progrediatur ad actum. Hoc in causa fuit, quamobrem primi philosophi non rite distinguentes inter actum absolutum et actum in potentia receptum, maximo in errore versati sint, et docuerint, primum principium rerum esse vel materiam informem, vel ens aliquod potentiale. Huiusmodi error ex defectu rationis procedens et iam pridem derelictus, iterum revocatus fuit a recentibus Pantheistis.

(1) Cf. ARIST. *Metaph.* lib. IX, text. 13, et lib. XII, text. 35, ubi ait: « Est etiam aliquid, quod non motum movet, quod aeternum et substantia et actus est ».

(2) I p. q. 4, a. 1.

Pantheistae destruunt principium contradictionis. Etenim Pantheistae unicam fingentes substantiam, illam efficiunt simul contingentem et necessariam, finitam et infinitam, mutabilem et immutabilem, simplicem et compositam. Porro hoc est pugnantia secum simul copulare ac iungere. Ergo Pantheistae ipsum principium de contradictoriis, quod est fundamentum omnis scientiae, penitus demoliuntur. Ut autem vis nostrae argumentationis intelligatur et contortis Pantheistarum sophismatibus aditus praecludatur, notandum est, Deum esse necessarium, infinitum, immutabilem, simplicissimum non solum quoad actum essendi, sed etiam quoad omnes perfectiones, proprietates et nobilitates, quae cum purissimo illo actu unum idemque sunt. Unde attribuere Deo determinationes, modificationes, evolutiones, quae contingentiam, mobilitatem, compositionem, limites designant, idem est atque monstrum aliquod ex pugnantibus notis coagmentatum in lucem proferre, quod longissime divisum sit a vero Deo, cuius notionem in mentibus hominum ipsa natura informavit.

Licet res per se sit clarissima; nihilominus placet rationem hanc ex Philosophia Prima profundius scrutari, ut sole ipso clarius appareat, pantheismus esse ab omni veritate penitus aversum. Admissa quippe unica substantia et unico ente, et consequenter submota substantiali rerum distinctione, principium de contradictoriis statim evanescit. Siquidem cum rerum distinctio in hoc sita sit, quod quaelibet res sit indivisa in se, et divisa a qualibet alia, idest sit haec et non alia; si fingatur unica et universalis substantia, consequenter dicendum erit, quamlibet rem singularem et individuum a se excludere et non excludere esse formale alterius rei; quod est duo contradictoria simul iugare. Quare Aristoteles reprehendens eos, qui negant principium contradictionis, subtiliter ostendit, omnia evadere unum, si destruitur tale principium. En eius verba: « Item si contradictiones simul verae de eodem omnes, patet quod omnia erunt unum. Erit enim idem et triremis et paries et homo, si de omni contingit quidquam affirmare et negare » (1). Idest si affirmatio et negatio simul verificantur, de quocumque poterit affirmari et negari quodlibet; et sic de homine poterit affirmari triremis, paries, leo et quodlibet aliud. Ergo homo erit quodlibet (2).

Contra servato principio contradictionis, quodlibet ens respuit a se esse alterius, et exinde oritur distinctio et multiplicatio; et quoniam id per quod quaelibet res est haec et non alia, in quo ratio singularitatis reponenda est, in diversis entibus diversimode se habet, consequitur plane, unitatem et multiplicationem diversarum naturarum esse prorsus diversam pro diversitate principii quod ipsas ad singularitatem determinat. Sic natura divina, quae a ceteris distinguitur et indivi-

(1) ARIST. *Metaph.* lib. IV, text. 15.

(2) Cf. SILV. MAURUM, in hunc locum Aristotelis.

duatur per puritatem sui esse, est prorsus immultiplicabilis et maxime una seu unica, cum multiplicatio proprietati individuali repugnet (1).

Pantheistae depravant notionem primi entis. Notio primi entis, quod est principium et causa omnium rerum sive visibilium et compositarum, sive invisibilium et incompositarum, repræsentat thesaurum et fontem omnis perfectionis, actum purissimum et simplicissimum, complectentem eminenter in sua infinita realitate omnes essendi nobilitates, quæ divisæ et disseminatæ reperiuntur in creaturis. Uti enim argumentatur S. Thomas: « Cum Deus sit ipsum esse subsistens, nihil de perfectione essendi potest ipsi deesse. Omnium autem perfectiones pertinent ad perfectionem essendi. Secundum hoc enim aliqua perfecta sunt, quod aliquo modo esse habent. Unde sequitur quod nullius rei perfectio Deo desit. Et hanc etiam rationem tangit Dionysius, dicens, quod Deus non quodammodo est existens, sed simpliciter et incircumscripse totum in seipso uniformiter esse præaccipit » (2). Iam vero Deus Pantheistarum est aliquid indeterminatum et potentiale. Ergo Pantheistae germanam Dei notionem impie depravant, et plenitudinem realitatis turpiter confundunt cum vacuo, inani, et indefinito. Haec rerum ita differentium confusio sic iamdiu notata fuit a S. Thoma: « Nec oportet, si dicimus, quod Deus est esse tantum, ut in errorem eorum incidamus, qui Deum dixerunt esse illud esse universale, quo quaelibet res formaliter est. Hoc enim esse, quod Deus est, huius conditionis est, ut nulla sibi additio fieri possit. Unde per ipsam suam puritatem est distinctum ab omni esse... Esse autem commune sicut in intellectu suo non includit aliquam additionem, ita nec includit in intellectu suo aliquam præcisionem additionis; quia si hoc esset, nihil posset intelligi esse in quo super esse aliquid adderetur » (3).

Pantheistae pessumdant notionem creationis. Notio creationis importat productionem rei ex nihilo, idest rei alicuius effectioem secundum totam suam substantiam, nullo præsupposito subiecto. Porro huiusmodi notio funditus subvertitur a Pantheistis, qui rerum effectioem reponunt in evolutione, determinatione, externa manifestatione *Absoluti*, quod esset subiectum præsuppositum. Ergo Pantheistae genuinum conceptum creationis e medio tollunt.

Prob. 2.^a pars. Et primo quidem, ne in rebus perspicuis longiores simus, notandum venit, omnia argumenta a nobis exposita retinere suam vim et efficaciam contra peculiare formas, quibus prolatus fuit pantheismus præsertim a recentioribus. Sed quaelibet forma quasdam absurditates sibi proprias incurrit. Sic 1) Spinoza pro lubitu

(1) Cf. S. THOM. I p. q. 11, a. 3.

(2) I p. q. 4, a. 2.

(3) Opusc. *De ente et essentia*, cap. VI.

definitionem substantiæ sibi procludit, et postea decernit, unicam tantum dari substantiam. 2) Fictius comminiscitur subiectum aliquod cogitans, et novis obscurisque verbis denominat id quod in nullius cogitationem cadere potest; nam mens quæ fingitur prius abstracta, idest potentialis, et quæ subinde per suam operationem ponit tum seipsam tum alia a se distincta ut aliquid empiricum, subsistens, reale, est aliquid quod omnem absurditatis modum longe prætergreditur. 3) Idem dici potest de universali identitate Schellingii, et de Idea Hegheli.

SOLVUNTUR DIFFICULTATES.

Oppon. 1.º Si dantur aliae substantiæ præter substantiam primam, dicendum erit, substantiam infinitam carere perfectionibus, quæ in aliis vigent. Atqui substantia prima habet omnes perfectiones. Ergo non datur nisi unica substantia.

Resp. Dist. mai. Dicendum erit, substantiam primam carere perfectionibus quæ inveniuntur in aliis, si illae perfectiones non præhabentur modo eminentiori et coniunctim in prima substantia, *Conc.* Si in ipsa eminenter præcontinentur, *Neg. Dist. min.* Substantia prima habet omnes perfectiones formaliter et composite, *Neg.* Eminenter et in uno actu simplicissimo, *Conc. et Neg. cons.*

Explico. Quomodo perfectiones et essendi nobilitates, quæ divisæ sunt in creaturis, contineantur in Deo glorioso, a nobis explicatum fuit, quando egimus de infinitate Dei (1). Nunc sufficit cursim adnotare cum Doctore Angelico, perfectiones cuiuslibet rei causatæ præexistere debere in eiusdem causa effectiva, vel secundum eandem rationem, si est agens univocum, vel modo eminentiori et excellentiori, si est agens æquivocum. Porro Deus omnium rerum primum principium et causa efficiens, essentialiter operatur ut agens æquivocum, cum nulla res producta divinam naturam participare possit secundum eandem rationem. Ergo creaturarum perfectiones in Deo nobiliori modo reperiuntur oportet. Aliunde cum Deus sit ipsum esse subsistens, totam essendi perfectionem in se complecti debet, sed modo simplicissimo, secundum quem omnia identificantur cum suo purissimo et per se subsistenti actu.

Oppon. 2.º Ratio distinctionis procedit a determinatione et limite. Atqui Deus est infinitus. Ergo Deus non distinguitur a creaturis.

Resp. Dist. mai. Ratio distinctionis procedit a determinatione limitata, si sermo est de rebus compositis ex potentia et actu, quæque habent esse receptum in subiecto, *Conc.* Si agitur de Deo qui est ipsum esse per se subsistens, *Neg. Conc. min. et Neg. cons.*

(1) Cf. quæ de divinis perfectionibus disseruimus, pag. 60.

Explico. Cum Deus gloriosus sit actus purissimus, natura simplicissima, et ipsum esse per se subsistens, non potest individuari neque distingui a qualibet alia re, nisi per puritatem sui esse infiniti; ideoque distinctio ab aliis rebus in Deo non denotat limites. Ex adverso in rebus creatis, quae coagmentantur ex potentia et actu, esse non est per se ipsum individuatum, sed individuatur per subiectum in quo recipitur, et a quo contrahitur ad limitatam essendi rationem; ideoque distinctio inter creaturas determinationem et limites importat. En quomodo nobilissimam hanc doctrinam illuminate proponit Angelicus Magister: «Ipsam esse Dei distinguitur et individuatur a quolibet alio esse per hoc ipsum, quod est *esse* per se subsistens, et non adveniens alicui naturae, quae sit aliud ab ipso esse. Omne autem aliud *esse*, quod non est subsistens, oportet quod individuatur per naturam et substantiam, quae in tali esse subsistit; et in eis verum est, quod esse huius est aliud ab esse illius per hoc quod est alterius naturae» (1). Quare cum Deus individuatur et distinguatur ab aliis per suum esse subsistens, quod est essentialiter infinitum, individuatio et distinctio in Deo non importat limites. Contra cum in creaturis esse unius non individuatur et distinguatur ab esse alterius per hoc quod est esse; sed quia est esse receptum in aliqua natura seu subiecto, ad cuius capacitatem coarctatur ac contrahitur, distinctio unius creaturae ab alia secum affert compositionem et limites.

Oppon. 3.º Deus est in omnibus rebus, et res dicuntur esse in ipso. Atqui si ita est, creaturae non distinguuntur a Deo. Ergo non datur nisi unicum ens et unica substantia.

Resp. Dist. mai. Deus est in omnibus rebus effective et exemplariter, et creaturae sunt in ipso tamquam in conservante et cognoscente, *Conc.* Deus est in omnibus rebus formaliter vel materialiter, et creaturae sunt in ipso tamquam in causa intrinsece constitutiva earum, *Neg. Contradist. min. et Neg. cons.* «Sane, inquit S. Bernardus, esse omnium dixerim Deum, non quia illa sunt quod est Ille; sed quia ex ipso, et per ipsum, et in ipso sunt omnia. Esse ergo est omnium, quae facta sunt, Ipse factor eorum, sed causale, non materiale» (2). Propter eandem rationem S. Thomas refellit quosdam philosophos, qui ex aliquibus S. Dionysii verbis male intellectis occasionem sumpserunt confundendi esse Dei simplicissimum cum esse formali omnium rerum. En quomodo eos coarguit: «Invenitur a Dionysio dictum: *Esse omnium est supersubstantialis divinitas.* Ex quo intelligere voluerunt, ipsum esse formale omnium rerum Deum esse, non considerantes, hunc intellectum ipsis verbis consonum esse non posse. Nam si Divinitas est omnium esse formale, non erit super

(1) *QQ. DD. De pot. q. 7, a. 2 ad 5.*

(2) S. BERNARDUS, serm. 4 in *Cant.*

omnia, sed intra omnia, immo aliquid omnium. Quum enim Divinitatem super omnia dixit, ostendit, secundum naturam suam ab omnibus distinctum et super omnia collocatum. Ex hoc vero quod dixit, quod Divinitas est esse omnium, ostendit quod a Deo in omnibus quaedam divini esse similitudo reperitur» (1).

Oppon. 4.º Esse simplicissimum est esse communissimum. Atqui esse Dei est simplicissimum. Ergo esse Dei identificatur cum esse formali omnium rerum.

Resp. Dist. mai. Esse simplicissimum per modum potentiae, imperfectionis, et partis, est communissimum, *Conc.* Esse simplicissimum per modum actus, perfectionis, et totius, est communissimum, *Neg. Contradist. min. et Neg. cons.*

Explico. Sicut explicavimus loquentes de simplicitate Dei, dupliciter aliquid potest esse simplex; nimirum vel per modum actus et subsistentiae, et tunc est aliquid maxime singulare et distinctum; vel per modum potentiae et abstractionis, prout nempe consideratur abstractum ab iis, quibuscum concrete existit, et tunc est aliquid commune et universale; sed communitatem et universalitatem mutuatur a mente abstrahente ab omnibus differentiis, ideoque non subsistit formaliter nisi in intellectu. In primo autem sensu et non in secundo *esse* simplicissimum praedicatur de Deo. Cum autem quidam philosophi inter hanc duplicem simplicitatis rationem non distinxerint, perperam existimaverunt, esse divinum identificari cum esse communi omnium rerum. En quomodo rem notavit S. Thomas: «Quia enim id quod commune est, per additionem specificatur vel individuatur, aestimaverunt divinum esse, cui nulla fit additio, non esse aliquid proprium, sed esse commune omnium; non considerantes, quod id, quod commune est vel universale, sine additione esse non potest, sed sine additione consideratur... Divinum esse est absque additione non solum cogitatione, sed etiam in rerum natura; et non solum absque additione, sed etiam absque receptibilitate additionis. Unde in hoc ipso quod additionem non recipit nec recipere potest, magis concludi potest, quod Deus non sit esse commune, sed proprium. Etenim ex hoc ipso suum esse ab omnibus aliis distinguitur, quia nihil ei addi potest. Unde Commentator dicit, quod causa prima ex ipsa puritate suae bonitatis ab aliis distinguitur et quodammodo individuatur» (2).

Oppon. 5.º cum Hegel. Non datur oppositio inter ens et non ens; ideoque principium contradictionis non proficit hilum ad pantheismum refellendum. Sic probatur assumptum. Esse communissimum est maxime indeterminatum; similiter et non esse. Atqui

(1) *Contra gent. lib. I, cap. XXVI.*

(2) *Contra gent. loc. cit.*